

SCIENCE PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 5 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 5 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарқанд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Тахририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилади.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Тахририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

<i>Raurov Soyib Saidovich-</i> MUSTAMLAKASHILIK SIYOSATI VA MAHALLIY O'ZINI-O'ZI BOSHQARUV	8-13
<i>Мухамедова Муниса Сабировна</i> ЭКСПЕРТИЗА, АТРИБУЦИЯ И МУЗЕЕФИКАЦИЯ КОЛЛЕКЦИЙ ФАРФОРА И ФАЯНСА	14-22
<i>Қахрамон Бахридинов Набиевич</i> ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА БОШЛАНГАН ОЧАРЧИЛИКНИНГ САБАБЛАРИ ҲАМДА 1917-1918 ЙИЛЛАРДАГИ ИҚТИСОДИЙ АҲВОЛ	23-31
<i>Siddiqov Mirshod Baxtiyorovich</i> TOSHKENT PROTEZ-ORTOPEDIYA SANOAT KORXONASINING FAOLIYATI (1941-1945 YILLAR)	32-37

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

<i>Курпаяниди Константин Иванович</i> KICHIK SANOAT KORXONALARINING INSTITUTSIONAL MUNITINING TADQIQOT METODOLOGIYASINING AYRIM XUSUSIYATLARI	38-50
<i>Хажимуратов Абдуқаҳҳор Абдумуталович</i> ОЛИЙ ТАЪЛИМ ИЛМИЙ МУҲИТИДА ИНСОН КАПИТАЛИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ МАСАЛАСИ	51-65
<i>Очилов Немат Явқочович</i> ҲУДУДЛАРНИ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНТИРИШНИ БАҲОЛАШ ВА ПРОГНОЗЛАШТИРИШНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	66-73
<i>Nuraliyev Temurjon Erkinjon o'g'li</i> BIZNES JARAYONLARINI AVTOMATLASHTIRISHNING ANAMIYATI VA UNING TASHKILOT SAMARADORLIGIGA TA'SIRI	74-82
<i>Қаршиев Келдиёр Эшпулатович</i> ЎЗБЕКИСТОН СУҒУРТА БОЗОРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ ХИТОЙ ТАЖРИБАСИ АСОСИДА	83-87
<i>Isomitdinova Gulbaxor Kurbonaliyevna</i> INVESTITSIYALARNING IQTISODIY ANAMIYATI VA UNING YANGI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	88-98
<i>Normatova Madinaxon Ibrohimjon qizi, Xamidova Mamlakat To'xtasinovna</i> KOMPANIYALAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA MARKETING TADQIQOTLARINING ANAMIYATI	99-107
<i>Фаттахова Муниса Абдухамитовна</i> ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ.....	108-117
<i>Zaynutdinova Umida Djalalovna</i> THEORETICAL DESCRIPTION OF THE MARKETING SYSTEM OF AUTOMOTIVE ENTERPRISES	118-127

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

<i>Shigabutdinova Dina Yassaviyevna</i> THE LINGUISTIC SYSTEM OF THE PHILOSOPHY OF GRAMMAR.....	128-134
<i>Sattarov Fozil Faxritdinovich</i> O‘SMIRLARNI XULQ-ATVORIDAGI MUAMMOLARNI HAL QILISH	135-140
<i>Пардаева Марҳабо Давлатовна</i> НАҚШБАНДИЯ ТАЪЛИМОТИ НАВОИЙ ИЖОДИНИНГ ҲОЯВИЙ АСОСИ СИФАТИДА.....	141-147
<i>Kurbanova Sevvara Asanbaevna</i> THE USAGE OF JADID METHODS IN DEVELOPING YOUTH LEARNING COMPETENCE...	148-155

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

<i>Xusanova Yulduz Abdirazzoqovna</i> THE INNOVATIVE APPROACH IN LEXICAL UNITS ON JOURNALISM	156-160
<i>Xolmatova Malika Ibadullayevna</i> INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI ADJEKTIV KOMPONENTLI KOMPATIV FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY TAHLILI	161-166
<i>Raximova Muyba Temirovna</i> NEMIS TILIDAGI PAYT ERGASH GAPLI QO‘SHMA GAPLARNING O‘ZBEK TILIDA LEKSIK IFODALANISHI	167-172
<i>Ruzieva Djuletta Elmurodovna</i> NEMIS TILIDAGI MODAL FE‘LLARNING O‘ZBEK TILIDA SINTAKTIK IFODALANISHI	173-178

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

<i>Jumaboyev Nabi Pardaboyevich</i> SHARQ MUTAFAKKIRLARI TA‘LIMOTLARI MAZMUNIDAGI ESTETIK, MA‘NAVIY, TARBIYAVIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH OMILLARI	179-187
<i>Одилов Ёрқин Жўраевич</i> ФИЗИКА ФАНИ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРНИ ЛОЙИХАВИЙ-КОНСТРУКТОРЛИК ФАОЛИЯТИГА ТАЙЁРЛАШ	188-193
<i>Mamatqosimov Jahongir Abirqulovich</i> ETYUDLAR ORQALI BO‘LAJAK REJISSORLARNING KASBIY BILIM VA KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH	194-199
<i>Babadjanov Axmadjan Xudoyberdiyevich</i> TALABALARGA TASVIRIY SAN‘ATDAN PORTRET CHIZISHNI O‘RGATISHDA FIZIOGNOMIKANING TUTGAN O‘RNI	200-208
<i>Хакимова Дилдора Машрабжоновна</i> ИННОВАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА	209-213
<i>Bo‘riboeva Dilraboхon Norboy qizi</i> TALABALARNING GRAFIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	214-217
<i>Kadirov Ramz Turabovich</i> KVINTILIAN NUTQIY USLUBLARINING TALABA-AKTYORLAR SAHNAVIY NUTQINI TAKOMILLASHTIRISHDAGI PEDAGOGIK AHAMIYATI	218-222

<i>Usmanov Botir Allaberdiyevich</i> INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARI TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	223-230
<i>Nusharov Bobir Bolbekovich</i> BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINING PEDAGOGIK DOLZARB MASALALARI.....	231-236
<i>Mamatqosimova Nodira</i> BO'LAJAK MADANIYAT XODIMLARINING BADIY DIDINI RIVOJLANTIRISHDA SENOGRAFIYA MASALALARI	237-241
<i>Eliboyeva Lola Sulaymonovna</i> BOSHLANG'ICH SINFLARDA BILIMLARNI O'ZLASHTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI	242-247
<i>Mustafayev Yoqubjon Xayrullayevich</i> JISMONIY TARBIYA MUTAXASSISLARINI KOMPETENTLI TAYYORLASHNING DIDAKTIK MASALALARI	248-253
<i>Inoyatov Odiljon Sobitovich, Yakubova Nafisa Odiljanovna</i> O'QUVCHILAR BILISH VA GRAFIK FAOLIYATINING RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMOLARI	254-261
<i>Raxmanova Dildora Abdulxamid qizi</i> O'QIB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA METAKOGNITIV STRATEGIYADAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	262-266
<i>Yusupova Shoxista Alimjanovna</i> TASVIRIY SAN'AT TO'GARAK MASHG'ULOTLARIDA QO'YILADIGAN ZAMONAVIY PEDAGOGIK TALABLAR	267-273
<i>Пуримбетов Бахыт Аллабаевич</i> БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ТЕАТР ПЕДАГОГИКАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ	274-279
<i>Байбаева Мухайё Худайбергеновна, Имомов Инъомиддин Абдулхамидович</i> БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИДА СОҒЛОМ ВА ИЖОДИЙ МУҲИТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА БОШҚАРУВ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИ (HARD SKILLS) ВА (SOFT SKILLS) РАҲБАР ПРОФЕССИОНАЛИЗМИНИ ИФОДАЛАШ БИРЛИГИ СИФАТИДА	280-285
<i>Мельзиддинов Руслан Адхамович</i> ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ ТЕХНИК-ТАКТИК ҲАРАКАТЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИНГ ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРЛАНГАНЛИК ДАРАЖАСИ БИЛАН БОҒЛИҚЛИГИ	286-292
<i>Хуррамов Рустам Сайфиддинович</i> BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARINING EVRISTIK QOBILİYATINI RIVOJLANTIRISH	293-299
<i>Kayumov Erkin Kazakbayevich</i> TO'GARAK MASHG'ULOTLARIDA O'QUVCHILARNI KAMOLIDDIN BEHZODNING IJODI BILAN TANISHTIRISHNING AHAMIYATI	300-310

08.00.00 – Иқтисодиёт фанлари

Очилов НEMAT Явқочович,
ЎЗМУ Иқтисодиёт факультети
катта ўқитувчиси., PhD
E-mail: nigmat_o@yahoo.co.uk

ХУДУДЛАРНИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНТИРИШНИ БАҲОЛАШ ВА ПРОГНОЗЛАШТИРИШНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш ва прогнозлаштиришнинг назарий-услубий асосларини такомиллаштириш билан боғлиқ жараёнлар тадқиқ этилган. Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш ва прогнозлаштиришни такомиллаштириш орқали интенсив иқтисодий ривожланишни таъминлашнинг мавжуд имкониятларидан мақсадли фойдаланиш йўллари асосланган. Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш даражаси ва унинг ўзгариш динамикасини баҳолашга доир мутлоқ ва нисбий кўрсаткичлар орқали ҳудудлар иқтисодиётини баҳолаш ва прогнозлаштиришни такомиллаштиришга доир илмий таклиф амалий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: ҳудудлар иқтисодиётини баҳолаш, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни интеграл кўрсаткичлари, ҳудудий бошқарув жараёнлари, ҳудудлар иқтисодиётини стратегик режалаштириш, ҳудудий прогнозлар тизими, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш матрицаси.

Очилов НEMAT Явқочович,
Старший преподаватель
Экономического факультета НУУз

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ БАЗЫ ОЦЕНКИ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Аннотация. В статье исследуются процессы, связанные с совершенствованием теоретико-методологических основ оценки и прогнозирования социально-экономического развития регионов. Систематизированы пути целевого использования имеющихся возможностей для обеспечения интенсивного экономического развития за счет совершенствования прогнозирования и оценки социально-экономического развития регионов. Даны научное предложение и практические рекомендации по совершенствованию системы оценки и прогнозирования региональной экономики через абсолютные и относительные показатели уровня социально-экономического развития регионов и динамики его изменения.

Ключевые слова: оценка региональной экономики, интегральные показатели социально-экономического развития регионов, процессы регионального управления, стратегическое планирование региональной экономики, система региональных прогнозов, матрица социально-экономического развития регионов.

Ochilov Nemat Yavqochovich,
Senior lecturer of the
Faculty of Economics of NUU, PhD

IMPROVING THE METHODOLOGICAL BASIS FOR ASSESSING AND FORECASTING THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS

Abstract. The article examines the processes associated with the improvement of the theoretical and methodological foundations for assessing and forecasting the socio-economic development of regions. The ways of targeted use of the available opportunities for ensuring intensive economic development by improving the forecasting and evaluation of the socio-economic development of the regions are systematized. A scientific proposal and practical recommendations are given for improving the system for assessing and forecasting the regional economy through absolute and relative indicators of the level of socio-economic development of regions and the dynamics of its change.

Key words: assessment of the regional economy, integral indicators of socio-economic development of regions, processes of regional management, strategic planning of the regional economy, system of regional forecasts, matrix of socio-economic development of regions.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I5Y2023N07>

Кириш. Жаҳон иқтисодиётидаги ижтимоий-иқтисодий жараёнлар ва мамлакатларда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ҳудудларни комплекс ривожлантиришнинг асосий катализатори сифатида хизмат қилади. Ушбу катализаторнинг амалий аҳамияти ҳудудларни зарур иқтисодий ресурслар билан таъминлаш, ҳудудларда жойлашган инфратузилмалар фаолият самарадорлигини ошириш, иқтисодиётнинг реал сектори фаолиятига жалб қилинаётган инвестициялар ўртасидаги ҳудудий номувофиқликларни бартараф этишнинг ижро механизмини такомиллаштирига асос яратади.

Мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг стратегик мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиб, ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантиришнинг ижтимоий-сиёсий ва институционал механизмларини кенгайтиришга йўналтирилган давлат дастурлари шакллантирилади. Ушбу давлат дастурларининг самарадорлиги ҳудудларда яшовчи аҳолининг турмуш сифатини такомиллашуви, харид қобилиятини юксалиши, мавжуд хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий ривожланиш даражаси, улар ўртасида иқтисодий ресурсларни мақбул тақсимлаш даражаси ҳамда тармоқларни ривожлантиришнинг жорий ва истиқболли фаолиятида намоён бўлади.

Ҳудудий бошқарув жараёнларини қўллаб-қувватлашнинг илмий-услубий базасини яратиш, стратегик режалаштириш воситаларидан фойдаланган ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини ислоҳ қилиш ва ривожлантиришни тартибга солиш тизимини ташкил этиш, ҳудудий ривожланиш стратегияларини ишлаб чиқишда юқори профессионал ижрочиларни жалб қилиш билан бирга баҳолаш ва прогнозлаштиришнинг услубий асосларига алоҳида эътибор қаратишни талаб этади.

Ўзбекистонда ҳудудий иқтисодий ривожланишни устувор жиҳатларидан келиб чиқиб, иқтисодиётни комплекс ривожлантириш доирасида, мавжуд иқтисодий ресурслардан фойдаланиш йўналишларини белгилаш, ресурслардан самарали фойдаланишнинг инновацион йўналишларига алоҳида эътибор қаратишни тақозо этади. Мамлакат иқтисодиётини ривожланишнинг ҳозирги босқичида қатор муаммолар мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти ҳудудий даражадаги номутаносибликлар билан тавсифланади. Мазкур номутаносибликларни бартараф этиш ҳозирги ҳолатни чуқур таҳлил қилиш ва истиқболга йўналтирилган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш учун

асос яратади. Аммо, комплекс баҳолаш жараёнида юзага келаётган муаммоларни ҳал қилиш бўйича тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва уларга тезкорлик билан лозим даражада жавоб қайтаришни ягона мувофиқлаштирилган механизмнинг йўқлиги тўсқинлик қилмоқда [1].

Юқоридаги қатор ҳолатлар ҳудудлар даражасида манфаатли ҳамкорликка асосланган муносабатларни ривожлантириш, иқтисодий ривожланишни тизимли ташкил этиш йўллари асослашга йўналтирилган жараёнларни баҳолаш ва прогнозлаштиришнинг услубий асосларини такомиллаштиришга доир тадқиқотларни амалга оширишни долзарб аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини прогнозлашнинг объектив қонуниятлари, унинг мантиқий асоси ва прогнозлаштиришни амалга оширишни ташкил этиш механизми иқтисодчи олимлардан Д.А. Абдурахимов тадқиқотларида алоҳида ўрин эгаллайди. Тадқиқот жараёнида ҳудудлар иқтисодиётини баҳолаш ва прогнозлаштиришнинг услубий асосларини такомиллаштириш жараёнлари ҳудудий иқтисодий сиёсатни амалга ошириш механизми ва самарадорлигини таъминлаш воситаси сифатида эътироф этилади [2; Б.2-4.]. Иқтисодчи олимлардан А.В. Андреев илмий тадқиқотларида ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш жараёнларини прогнозлашнинг ташкилий ва услубий асослари ишлаб чиқилиб, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш жараёнларидаги номутаносибликларни келтириб чиқарувчи сабаб ва оқибатли боғлиқликлар ёритиб берилди [3; Б.213-224.]. А. Боровик илмий изланишлари орқали ҳудудлар иқтисодиётини экстенсив ривожланишининг барча мумкин бўлган йўллари, бу борада ривожланишнинг янги ёндашувлари ва усулларини қўллаш орқали иқтисодиётни ривожлантиришнинг кўп вариантли сценарийлари ишлаб чиқилган [4; Б.29-32.]. Т.А. Дуброва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш ва прогнозлаштиришда бир ўлчовли вақтли қаторларини таҳлил қилиш ва усуллари тизимлаштирилган бўлиб, бу борада амалиётда энг кўп қўлланиладиган усулларнинг амалий дастурлар пакетини яратишга эътибор берилган. Ялпи ҳудудий маҳсулотдаги трендларни текислаш процедуралари ва уларни ўзига хос методологиясини шаклан-тиришга устуворлик берилди [5; Б.119-142.]. Д.А. Каримов миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши ва унинг рақобатбардошлигини таъминлашда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш, бу борада ҳудудлар иқтисодиётини ривожланиш кўрсаткичларини шакллантиришнинг рейтинг баҳолаш тизимини аҳамияти ва афзалликларини асослаб беради [6; Б. 179-188.]. Шунингдек, бошқа қатор адабиётларда ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш ва прогнозлаштиришнинг услубий асосларини такомиллаштириш орқали иқтисодий ривожланишни таъминлашга доир тегишли қарорларни қабул қилиш жараёнларига эътибор берилган.

Муҳокама. Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тенденцияларини баҳолаш ва мониторинг қилишнинг интеграл кўрсаткичлари замонавий ахборот-таҳлил тизими ва технологияларидан фойдаланилган таҳлил натижаларига асосланади. Ҳозирда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини таҳлил қилишнинг умумэътироф этилган методологияси мавжуд эмас. Шу сабабли, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини баҳолашда: тизимли

усул, мувозанат усули, картографик усул, математик моделлаштириш каби усуллардан кенг фойдаланилади.

Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини баҳолашда худудий иқтисодий ривожланишга таъсир кўрсатувчи энг муҳим омилларни ажратиш олиш мақсадга мувофиқ. Ушбу омиллар худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини баҳолаш ва прогнозлаштиришга доир кўрсаткичларни тизимлаштириш имкониятини беради. Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини комплекс баҳолашда, жамият ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий соҳаларини умумлаштирган қуйидаги кўрсаткич-лардан фойдаланилади:

1. Ялпи худудий маҳсулотни аҳоли жон бошига тақсимоти (харид қобилияти паритетини ҳисобга олган ҳолда);
2. Асосий капиталга инвестициялар ҳажмини аҳоли жон бошига тақсимоти;
3. Худудий ташқи савдо айланмасини аҳоли жон бошига тақсимоти;
4. Худудларни молиявий таъминлаш ҳажмини аҳоли жон бошига тақсимоти;
5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг худудий даражада аҳоли бандлигини таъминлашда улуши;
7. Пулли хизматларни аҳоли жон бошига тақсимоти;
8. Иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларини асосий фондлар билан қуролланиш даражаси;
9. Ижтимоий инфратузилма тармоқлари фаолиятини ривожланиш даражаси.

Юқорида тавсифланган кўрсаткичларга мувофиқ, худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини баҳолаш ва таққослашда қатор усуллардан фойдаланилади. Баҳолаш жараёнидаги турлича услубий ёндашувлар таъсирида муаммонинг ягона ечими шакланмайди. Ушбу вазиятни ҳисобга олиб, худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини баҳолаш методологиясини такомиллаштириш доимий зарурият ҳисобланади. Ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг ҳолати ва динамикасини акс еттирувчи кам сонли кўрсаткичлардан фойдаланганда мавжуд усулларнинг афзалликлари ва камчиликларини ҳисобга олиш лозим.

Худудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг тармоқ хусусиятлари, унинг ўзига хос тенденциялари ва мавжуд шароитларни ҳисобга олган ҳолда ривожланиш даражасини миқдор жиҳатдан акс еттирувчи кўрсаткичлар тизимини кенгайтириш мумкин.

Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш жараёнларига доир мониторинг натижалари худудларни ривожланиш даражасини баҳолашда $X_y = \{X_{yj}\}$ кўрсаткичларига мувофиқ j ($j = 1, \dots$) дастлабки маълумотлар матрицасини шакллантиришдан бошланади. Маълум бир худуд учун i ($i = 1, \dots, n$) ўрганиш даври t ($t = 1, \dots, k$). Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни маълумотлар матрицаси худудларни ривожланиш даражасини баҳолашнинг ҳар бир йўналиши учун алоҳида шакллантирилади. Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш жараёнида ишлатиладиган кўрсаткичлар турли қиймат ва ўлчов бирликларига эга. Шу сабабли, уларни солиштириш ва таққослама таҳлил қилиш имкониятини берадиган ягона тизимга мувофиқлаштириш зарур (1-расм).

1-расм. Худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини баҳолашнинг такомиллаштирилган методологияси асосидаги баҳолаш алгоритми*.

Таҳлил жараёнларини тегишли процедураларига мувофиқ кўрсаткичлар ўртасидаги фарқланиш даражаси, ҳудудий иқтисодий тизимни ривожлантириш муаммосини очиб бериши мумкин. Аммо, ҳудудлар иқтисодий салоҳиятининг таҳлилий ва прогнозлаш учун маълумотларни стандарт оғиши бўйича нормаллаштириш усулидан фойдаланиш таклиф этилади. Ушбу усул мазкур формулага мувофиқ амалга оширилади.

$$\bar{X}_{ij}^t = \frac{X_{ij}^t - \bar{X}_j^t}{S_j},$$

бу ерда X_{ij} - бошланғич кўрсаткичнинг нормаллаштирилган қиймати;

X_j - ҳар бир таҳлил қилинадиган t давр учун j кўрсаткичнинг ўртача арифметик қиймати, у қуйидагича ҳисобланади:

$$\bar{X}_j^t = \frac{\sum_{i=1}^n X_{ij}^t}{n};$$

S_j - бутун ўқиш даври учун X_j нинг стандарт оғиши:

* Тадқиқот натижаларига мувофиқ муаллиф томонидан шакллантирилган.

$$S_j = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^n (X'_{ij} - \bar{X}'_j)^2}{m}}$$

Худудлар иқтисодий салоҳиятининг алоҳида омилларини танлаш маълум бир кўрсаткичнинг омил юкининг қийматини аниқлашга имкон берадиган миқдорий усуллардан фойдаланишни ўз ичига олади. Натижада ЯХМ ва худуднинг ижтимоий-иқтисодий салоҳияти ўртасида сабаб-оқибатли боғлиқлик таъминланади. Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш ва прогнозлаштиришга доир таҳлил натижалари худуднинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини миқдор ва сифат жиҳатидан тавсифловчи энг муҳим омилларни танлаш имкониятини беради. Омилларни танлаш жараёни худуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини интеграл баҳолашни аниқлаш учун муҳим кўрсаткичлар таркибини ўзгаришсиз қолиши мумкин эмаслигини кўрсатади.

Юқорида худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш ва прогнозлаштириш жараёнида маълумотларни стандарт оғиши бўйича нормаллаштириш усулидан фойдаланиш бўйича таклиф этиладиган формулалар ҳар бир йўналиш бўйича худудларнинг ривожланиш тенденцияларини ҳисобга олишда таксономик таҳлил усулидан кенг фойдаланиш имкониятини беради. Аммо, бу усул жуда кўп турли хил хусусиятлар билан тавсифланган кўрсаткичларни солиштириш имкониятини бермайди. Хусусан, ушбу фарқланиш даражалари стимулятор ва дестимулятор характерга эга бўлиб, ҳар бир ўрганилаётган объектнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасига таъсир характери кенг кўламли асосга эга бўлади.

Натижалар. Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш ва прогнозлаштириш-нинг услубий асосларини такомиллаштириш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг комплекс худудий режаси-прогнозини ишлаб чиқишнинг асосий усуллари сифатида қуйидагилар қўлланилади:

Биринчидан, мантиқий моделлаштириш усуллари - иқтисодий ривожланишнинг умумий қонуниятлари асосида башорат қилинган ҳодисанинг ривожланишини сифат кўрсаткичини тавсифлайди. Шунингдек, ушбу усулдан фойдаланиш жараёнида иқтисодий ислохотлар сценарийси ва унинг оқибатларини ҳисобга олиш зарурати юзага келади. Масалан, молия-кредит сиёсати масалаларига мувофиқ солиқ сиёсатини шакллантириш, солиқ кодексини қабул қилиш ва солиқ ундиришнинг прогнозлаш муҳим аҳамиятга эга.

Иккинчидан, худуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларига таъсир қилувчи омилларнинг ўзгаришини эксперт баҳолаш усули. Ушбу усулдан худудий ресурсларни прогноз қилинадиган ҳажмини баҳолашда фойдаланиш мумкин (масалан, ноқулай об-ҳаво шароити туфайли сўнгги йилларда ҳосилдорликнинг пасайиши).

Учинчидан, баъзи ҳолларда ҳисоб-китобларда эгилувчанлик коэффицентлари қўлланилади. Эгилувчанлик коэффиценти прогноз жараёнида бошқа қийматнинг ўзгаришига қараб бир қийматнинг ўзгаришини кўрсатади. Эластиклик коэффицентларидан, хусусан, истеъмол товарларига бўлган талабни прогнозлашда фойдаланиш мумкин. Маълумки, масалан, товарга бўлган талаб унинг нархиға,

истеъмолчи даромадига ва бошқа бир-бирини алмаштирадиган товарлар нархига боғлиқ. Нархларнинг ўзгаришига нисбатан истеъмолчи томонидан талаб қилинадиган маълум маҳсулот миқдорининг ўзгариши талабнинг нарх эгилувчанлигини тавсифлайди. Амалда талабнинг нарх эгилувчанлиги қиймати талаб статистикаси - маълум бир маҳсулотни сотиш ҳажми тўғрисидаги маълумотлар асосида ҳисобланиши мумкин. Шундай қилиб, талабнинг истеъмол товарлари нархига боғлиқлигини аниқлаш учун дастлабки ҳисобланган кўрсаткич сифатида озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат товарларининг айрим номенклатура объектлари бўйича қийсий нархларда савдо ҳажмининг кўрсаткичи олинади.

Тўртинчидан, иқтисодий-математик моделлаштириш усуллари - прогноз параметрлари ўртасидаги аналитик боғлиқликни аниқлаш учун қўлланилади. Математик ҳисоб-китоблар натижалари бошқа моделларда ҳисобга олинмаган маълумотларга мувофиқ тузатилган бошқа услубий ёндашувлар асосида олинган хулосавий натижаларни таққослаш имкониятини беради.

Хулоса. Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни баҳолаш ва прогнозлаштириш-нинг услубий асосларини таҳлил қилиш асосида қуйидагиларни таъкидлаш лозим:

биринчидан, худуднинг барқарор фаолият юритишини таъминлаш муаммоси доимий муаммо ҳисобланиб, баҳолаш ва прогнозлаштириш янги худудий сиёсатни шакллантириш, худудий иқтисодиётни барқарор ривожланишига йўналтирилган механизмларни асослашга йўналтирилган бўлиши керак;

иккинчидан, баҳолаш ва прогнозлаштиришнинг асосий мақсади худудий ривожланишни тартибга солишнинг мавжуд усуллари унга барқарор ривожланишнинг концептуал тамойилларини интеграциялашган ҳолда такомиллаштиришдан иборат бўлиши керак. Шунингдек, худудларда яшовчи аҳоли эҳтиёжларини максимал даражада қондиришга қаратилган худудий иқтисодиёт моделини шакллантириш лозим;

учинчидан, худудлар иқтисодиётининг барқарор ривожланиш даражасини баҳолаш нафақат худуднинг, балки бутун мамлакатни ривожлантириш тизими учун зарур. Бу борада ишлаб чиқариш, хўжалик фаолиятини режалаштириш, бошқариш, ташкил этиш ва назорат қилишнинг замонавий бозор тизимига йўналтирилган усуллари ўзлаштириш талаб этилади;

тўртинчидан, худудий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва молиялаштиришда иқтисодий фаолиятни таҳлил қилиш ва бошқариш жараёнлари принципаал аҳамиятга эга. Аҳолининг турмуш сифати ва даражасини ошириш, худудий иқтисодиёт тузилмасини такомиллаштириш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш зарурлигини ифодалаб беради.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 1 майдаги “Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида” ги ПҚ-4702-сонли Қарори.

2. Абдурахимов Д.А. Прогнозирование развития регионов Узбекистана / Д.А. Абдурахимов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 21.1 (125.1). — С. 2-4. — URL: <https://moluch.ru/archive/125/34524/> (дата обращения: 31.03.2023).
3. Андреев А. В. Региональная экономика: учебник для вузов/А.В. Андреев. - СПб: Питер, 2012. – 464 с.
4. Боровик А. Основы и факторы, определяющие социально-экономическое развитие региона //Финансовая жизнь. – 2012. – №. 3. – С. 29-32
5. Дуброва Т.А. Статические методы прогнозирования. М.: Юнити, 2003, – 206 с.
6. Каримов Д.А. Республика худудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таҳлил қилишда рейтинг баҳолаш тизимининг моҳияти ва афзалликлари// “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2020 yil., №5/2020. – Б. 179-188